

Богдан Залеський.

З нагоди святкування 25-літніх роковин його смерті в „Колі польських дневників і літераторів“ у Києві.

Кінець XVIII і початок XIX-го століття—це часи найбільшого занепаду національного життя українського народу. Це часи, коли велике діло визволення України в ярма неволі, розпочате найславнішою пам'яті гетьманом Богданом Хмельницьким, здавалося пропало безслідно, потонуло в морі української крові, лягло спочити сном вічним в забутих козацьких могилах.

І в цьому занепаді не так страшний був триумф переможців: скасування останніх слідів Гетьманщини на Лівобережжі та зріст польщини на Правобережжі під владою панщиняної (ріпостничеської) Росії такий, якого не було навіть за найгірших часів польської Річи Посполитої. Воно створене людськими руками—мовляв словами Хмельницького,—людськими ж руками може бути зруйновано. Страшнішою була та звіра, що опанувала козацьких синів; страшним був той внутрішній розклад тодішніх українських „верхів“, тодішньої української інтелігенції, що в нащадків колишніх хмельничан, борців за волю народню, поробив „рабів німих“, нікчемних попахачів фізичної сили переможців.

Звикли тоді на лівім боці Дніпра „умовначертанія прежнихъ временъ“, живі ще серед лівобережців за часів цариці Катерини, а на Правім Березі пригноблені „нобілітаціями та маєтностями“ нащадки тієї правобічної козацько-шляхецької старшини, що не хотіла колись емігрувати на Лівий Беріг „під московську протекцію“, обернувшись тепер в лояльних та патріотичних польських шляхтичів. І для цих годовавців сусідніх держав рідні прадіди їхні стали синонімом „дикого, варварського, зрадливого“ протесту, про котрий їм—новоспеченим, благонадежним, вірним державним „патріотам“—треба було як найшвидче і як найрадикальніше забути.

Мало того, сини однієї нації, рідні сини однієї землі почали дивитись один на другого не своїми власними очима, а крізь шкла тих державних понять, котрі накиннули їм в своїх

власних інтересах переможці. Для нащадків не тільки одного народу, не тільки однієї верстви в цьому народі (козацько-шляхецької старшини), але часто-густо одних і тих самих, колись українських, роден (для прикладу: Іскрицькі—на Лівім Боці „росіяне“, на Правім—„поляки“; так само Жураковські, Дунія-Ворковські, Раковичі і т. д., і т. д.)—рідні брати стали „москалями“ або „ляхами“ в залежності від того, чи жили вони на Лівім, чи на Правім Боці старого Дніпра, чи подужала їх колись московська чи польська держава. Україна не тільки політично, але духово і морально поділилася „на ся“. І це було найстрашніше в цій переломовій хвилині кінця XVIII-го і початків XIX-го століття.

В такий власне хвилині почалося у нас те, що зветь звичайно національним відродженням України, що в дійсності було національним відродженням української (денационалізованої інтелігенції, бо маса народні, нація в широкому розумінні цього слова, ніколи не переставала жити своїм окремим, хоч і обмеженим до вузьких, мовляв, етнографічних, грядиць, національним жаттям. Почалося це відродження, бо мусіло початися. Воно хоч і як старалася тодішня українська інтелігенція вдавати, що її нема, хоч і як завзято старалася вона пригнобити свої українські національні традиції—ці традиції жили. Енергія, котру вложив український народ в боротьбу за своє право життя, не дала себе знищити одному або й двом поколінням слабосилых, немічних його синів. І треба було тільки якогось зовнішнього товчка, щоб ця енергія придбала форму кінетичну, щоб воскресло в новім поколінню української інтелігенції те, що старе покоління здавалося на віки поховало. Роль такого зовнішнього товчка відіграли західно-європейські літературні кличі, котрі завітали тоді до нас на Україну.

Кличі ці загально відомі. Це так званий романтизм взагалі, а зокрема захоплення тодішньої література і науки народністю, її етнографічними та історичними індивідуальними речами і прикметами. На Україні, як і скрізь, почали вони будити пристрасть любов до рідного народу, до його минушини. Але інтелігенцію українську

застали нові творчі гасла відродження не одноцільною. Застали її поділену на два духом і культурою чужі собі, взаємно ворожі табори: *зросійщений*, переважно на Лівобіччій, та *зпольщений*, на Правобіччій України.

І літературний романтизм, наблизивши українські „верхи“ до народних мас, відживляючи серед них приспани національні традиції, не зміг, однак, в цих перших стадіях національного відродження звичити міцних перегородок, котрі вже побудовано було між сивами одної нації. На такому ґрунті виростає література нашої доби, нашого національного відродження, що українські національні традиції і почування старались всіма силами погодити та сполучити з державним і національним патріотизмом пануючих на Україні націй. На такому ґрунті виростили: і тип завязаного ворога *тільки ляхів*—благонадежного „малоросійського козака“ Тараса Бульби, по мистецьки змальований російським лівобічним українцем Гоголем і наслідуваний багатьма іншими українськими письменниками; виростили й типи обкубаних театральних „козачків“, розпалених „любовю до Польщі“, змальовані так званою в польській літературі „українською школою“ наших правобічних польських поетів та повістярів. Одного з цих останніх—забутого вже трохи „козацького поета“ тодішнього правобережжя Богдана Залеського хочемо оце пригадати нашим читачам.

Родився Богдан Залеський 2 лютого 1802 р. в с. Богатирці, недалеко Ставищ та Білої Церкви на Київщині, в сем'ї незможного шляхтича. Дитячі літа провів він то в рідному селі, то у тітки в с. Медведівці, канівського повіту, врешті в самому Каневі, вчащаючи до місцевої парохіяльної школи. Там молодий хлопець занедужав і тітка віддала його на лічення до славного тоді в околиці знахора Зуя. В селянській хаті Зуя в с. Чучуні над Дніпром під Івангородом прожив молодий Богдан півтора року. Час цей, проведений у виключно українському оточенні, в тісному єднанні з українським народом, під веселим впливом його мови, поезії, звичаїв—лишив по собі незатертий слід в дитячій вражливій душі. Там—писав пізніше в 1845 р. Залеський—почув я себе українським

співцем і по винашній дні жинутим тільки, що з тих часів запам'ятав“...

Не могли затерти одних незвичайно сильних молодечих вражіннь не тільки дальший семилітній побут Залеського у Василянській школі в Умані, але й ціле пізніше довге життя поета, проведене далеко за межами його батьківщини. В 1820-ім р. 18-літній Залеський покидає на завжди Україну; іде він на чужину—до Варшави, бере там участь в польському повстанні 1830 року, емігрує за границю і помирає 31 марта 1886 року у Франції, не бачивши вже більше на своєму віку своєї рідної України.

Оці сухі біографічні дати допоможуть нам зрозуміти і оцінити літературну діяльність безгаланного співця України в чужій мові, на чужій далекій землі. І думаємо, що не помилуємось, коли його поетичну творчість схарактеризуємо загально, як переживання на чужині, в зовсім відмінних та чужих обставинах, тих вражіннь, котрі виніс молодий Богдан з України. Як ж були ці вражіння, що послужили Залеському невичерпаним джерелом його поетичного натхнення? Як впливи зложивись на витворення цієї духової скарбниці, з котрої взяв він пізніше найцінніші клейноди своїх дум, з котрої добув він свою письменницьку славу?

Про впливи української національної стихії ми вже згадували вище. Тож не забуваймо, що молодість Залеського пройшла на території давньої козацької України, на території, в котрій найсильніше з цілого Правобережжя жили ще старі козацькі традиції найкращих, найбуйніших частин життя українського народу. Врешті ці традиції в думках співців-кобзарів, гомоніли по селах в оповіданнях старих дідів, віяли з могил, що густо застелили собою сумні наддніпрянські степи. І молодий хлопець вніс в себе чар поезії колишнього вільного, свободного життя народу. Приваблювала ж його розуміється, перш за все зовнішня форма цієї поезії. З нашої пісні, котру все згадує, в котрій кохається Залеський, він тільки відчував тоді її український тон, оду прегарну „*guska nutę*“, в котру все намагався поет вложити

півніще чужі їй „польські слова“. Щоб зрозуміти зміст цієї пісні, щоб відчути загані в ній безмежні страждання—горе і кривду народу—Залеський був ще за молодий. І цього змісту не судилося вже йому зрозуміти ніколи. Українська дитина пішла блукати далекими світами, не напившись цілющої води з того джерела сили і протесту, котрим стала для більше щасливих його земляків перехована під сільською стріхою духовна спадщина народу.

Національний і соціальний зміст української народної творчості, що пізніше спалахнув в огненному слові пророка Тараса, для поета Залеського востався, повторяємо, чужим та незрозумілим. Не могли сприяти цьому зрозумінню ні найблизше оточення Богдана, ні все його пізніше життя.

Середня та дрібна спольщена шляхецька верства, до котрої належав Залеський, зберегла, правда, на Правобережжі деякі козацько-українські традиції. Вона ще тоді говорила не тільки „в хазяйстві“, але частенько і „в салоні“ українською мовою, любила, розуміється, свій рідний край з усіма його місцевими прикметами, а слово „козак“ у цих нащадків колишніх „козакующих“ шляхтичів було тоді ще синонімом відваги і лицарства.

Але довгі і бурхливі часи, що відділяли цю шляхту від її предків—правобічної козацької старшини, встигли вже огорнути ці козацько-українські традиції густим туманом легенди. Забула вона вже тоді і перестала розуміти не тільки давних Хмельничан, але навіть близку її по духу польонофільську козацьку шляхецьку правобічну старшину—одних Виговських, Лесьницьких, Сулим, Верещаків, Намірчів, поминаючи густі ряди менше звістаних і голосних—колись призвиці. Місце цих синів України зайняли в пам'яті і уяві їхніх нащадків крикливі діячі недавньої „барської кофедерації“, котра для оборони Річи Посполитої покликана ці самі дрібно-шляхецькі елементи, що колись дали найзавзятіших партизанів Хмельницького. Москвофільська політика тодішніх польських магнатів на Україні (т. зв. „тарговицька кофедерація“), з котрими ці шляхецькі верстви все були в анта-

гоніямі, збільшила ще їхній польський державний патріотизм. І ось в такій стихійно українській, але сильно вже національно і в першій мірі політично спольщеній домашній атмосфері довелось рости молодому Залеському.

Шкільне виховання у перейнятих польсько-католицьким патріотизмом тодішніх Василян розвинуло ще його польонофільські симпатії, а остаточно скріпило і зробило їх, побіч українськості, головним складником душі поета його життя в Польщі і пізніше у Франції, в оточенні польської еміграції.

Вгляд Залеського до Варшави це, з нашого погляду, найфатальніший крок в його життя. Віа забрав нам молодого співця, котрий, оставшись в Україні, міг би дійти до ясного зрозуміння минувшини і духа свого народу. Сильний політичний і національний рух, котрий почався саме тоді в Польщі, захопив молодого мрійника. Вискучий „колоровий улан“ польської Річи Посполитої загнобляв молоді українську душу. І вона пішла за цим привабливим маревом, не дійшовши навіть до зрозуміння тяжкої, сирої, позбавленої зовнішніх ефектів боротьби за свою волю обездоленого рідного „мужицького“ народу.

В Польщі починається літературна діяльність Залеського і зразу ж зарисовується виразно її провідна ідея: погодити велику, безмежну, стихійну любов до України з патріотизмом тієї польської Річи Посполитої, за котру поетові довелось незбаром стати до боротьби, а за цю боротьбу потім весь вік свій тяжко страждати.

Любов до України стала засадничою рисою поезії Залеського, стала джерелом його оригінальності, породила найкращі перлини його творчості; вона в польській літературі дала йому ім'я „співця України“, була колиска в цій літературі причиною його незвичайної, незаслуженої навіть, популярності. Любов до України, не зважаючи на чужу мову його творів, не зважаючи на чужі для нас сьогодні, а так сильні ще у Залеського рабські державно-політичні пережитки, в'яже його з нами, ведить нам бачити в цьому поборникові ворожої для України польської держави, нашою чоловіка, нашу жертву мо-

лохові української „Руїни“—представника певно, минулої стадії нашого національного відродження. Любов до України врешті зберегла досі ім'я поета, вона сьогодні воскрешає його постать перед очима не тільки тих, що так само як і він люблять свою батьківщину, але й тих, що раді б бачити наш народ стертим з лиця землі...

Нашу роль в творчості Залеського відіграв його польський патріотизм. В ньому не було нічого ні оригінального ні індивідуального. Правда, деякі польські історики літератури хотіли б, як напр. проф. Третьяк, бачити в Залеському якогось творця „третьої польсько-української унії“ (перші дві—релігійна і політична)—унії літературної, але така роль творця нових течій зовсім не відповідає ні творчості, ні характерові поета. „Українському соловейкові“ не судилося бути в Польщі пророком. Уже його найблизших і нечисленних наступників поспішила тодішні польські критики „задити з українського коника“, а для самого Залеського бажання сполучити в своїй поезії „Україну з Польщею“ стало причиною передчасного занепаду його творчості, стало причиною його тяжкої внутрішньої трагедії.

Для польських інтелігентських сфер, що мріяли тоді про відбудовання Польщі „від моря до моря“, молодий український юнак з поетичним талантом був незвичайно цінним придбанням. Слівець України мав прилучити свій голос до загально-польського патріотичного національного хору. І цьому співцеві визначено зразу незвичайно почесне, а коли брати під увагу виключно поетичний талант, то навіть незаслужене місце. Не тільки в поезії, але навіть в політиці—в тодішньому сеймі варшавському—молодий Залеський репрезентував Україну (був „послом“ тарговицького повіту), займав місце між першими, заслуженими горожанами Польщі, України молодий хлопець завдячував цю надзвичайну, швидку польську кар'єру. А потім—

I druh twój z Bohatyri, z Jerczyk,
I drugi druh twój Belweder czyk;—
Wbrew chęciom—niemal mimo wiedzy,
Szli w świat, gdzie inni szli koledzy“.—

І перед цими товаришами треба було вдержатись на зайнятому ра-

становищі. Ця популярність, що радувала та захоплювала молодого хлопця, важким тягарем лягла на всій північній творчості поета. Він мусів зостатись до самої смерті тим, ким в молодості зробила його сліпа доля — співцем України на службі у польської національно-державної ідеї.

Звідси вудна одноставність всіх патріотичних віршів Залеського, звідси однаковий від початку до кінця соложаво-сентиментальний їх тон, звідси врешті смішна штучність його епічних творів, що намагаються змалювати минувшину України — його трагедія, котра не дала поетові сказати свого останнього великого слова.

Бо хоч Залеський — поет, цінний сьогодні тільки і виключно як лірик, але його улюбленою формою був епос. Його особистою найдорожчою мрією було стати „Вояком“; йому у снах ввижалася, вабила його до себе силою великоможною причаровувала — його „Дума дум“, верх творчості — велика „Дума Гетьманська“.

Починав він її скільки разів. Але руки опускались в безсиллі. Недокінченими осталися і „Złota Dumka“ і „Potrzeba Zb. gazka“... „Спадкоємць української минувшини“ — як любив себе звати Залеський, — відчував історичну фальш своїх творів, бачив їх кволість та штучність. І знав він, що ця кволість побороти, що дати їм правду, силу і творчого духа не дозволяє йому його роздвоєння — витвір його власної минувшини, внаслідок цілого попереднього життя. Українському співцеві треба б було відшукати далеку, в молодості десь загублену українську дорогу.

Сучасник і в перших часах однодумець Залеського — Михайло Чайковський заплетив за це шукання мучеництвом цілого життя і запечатав його смертю, заподіяною собі власною рукою. Для такої тяжкої боротьби не була сотворена душа поета, душа слабосилої дитини, якою був і до кінця життя остався Богдан Залеський. Як інші його сучасники, люде переломової епохи, ставув на роздорожжі і він — але зробити дальшого рідного кроку йому не судилося. Творчість поета уривається за довго до смерті. Молодечі пісні були вже виспівані — для „думи“ віку дозрілого, мужького у вирваній з рідного ґрунту дитини не стало ні таланту,

ні сил.

Але у цієї чистої, гарної, ідейної людини стало честности на те, щоб схилити свою голову перед тяжкою боротьбою українського народу за право власного від всяких „Польщ“ на Україні незалежного життя.

Ku nowej nieznanej mi mogile,
Co świeżo wyrosła u Kaniowa,
Polański wieszcz swą głowę chyłę,
Przesławną mogiło Tarasowa!

— таким сльвим, глибоким акордом кінчить Залеський своє послання до Пророка вільної душой, всяких пережитків рабства позбавленої, на двоє вже не поділеної України.

І бачучи, як там на далекій його батьківщині встають во сна неволі „заковані люде“, як поволі здіймається мог чий протест проти цієї насильницької польської державної ідеї, за котру йому безталанному весь свій довелось страждати, він не лякається молодого, десь в глибині власної душі сподіваного, визвольного українського руху. Кличучи до згоди, він в ім'я польського патріотизму не кидає старечих, безсилим нафем на „аридників ягайлонської ідеї“. Він — жертва польської державности — зваряддам цієї державности в боротьбі з рідною Україною не був ніколи.

Називаеш мене Паве „сусідою“ твою“ — писав 16 чер. 1866 р. Залеський до молодого тоді провідника галицьких українців, заслуженого сьогодні громадського діяча п. Юліана Романчука. „Воістину помиляешся. Я брат твоє, брат як не рідний, то брат по матері, котру не менше від нас кохаю. Україна це ж моя мати. Во ім'я того братерства повторю ще раз українським поколінням — Щастя Воже“.

Сим він не увійшов в землю обітовану:

Smilem przez cały wiek wojenne gody
Wyczekiwałem wielkiego hetmana
I czekam stary, jakże czekał młody,
Duma dum moich-ach! niewyśpiewana“.

Важке почуття недокінченої творчості мучить його до самої смерті. І помираючи, благословляє Залеський молоді наступаючі покоління, бо вірить, що вони завтра скажуть недосказане ним слово, що вони завтра доспівують недоспівану нам сьогодні його українську думу...

Jeszcze tam reszta braci z pola
schodzi —

Słońce ziziutko za obłok się chowa.

Strójcież na jutro gęśle, piewcy, młodzie!
Niewyśpiewana dumo dum bądź zdrowa!

І цю незакінченість творчості Залеського визначається його місце в історії нашого національного відродження взагалі, а правобічної спольщеної української інтелігенції зокрема. Як поет лірик-виразник стихійної, глибокої привязаности до рідної України її спольщених синів, а ще більше, як співець недоспіваної української історичної думи, представник мавулої „дитячої“ епохи нашого національного відродження; як жертва врешті переходової стадії в нашій повільній емансипації з чужих для нас державно-сторичних пережитків — належить Богдан Залеський разом з своїм близьком з протилежного Дніпрового берега — Гоголем — до скірбаниї нашої національної культури і в цих засадничих ризах його літературної спадщини лежить її велике, але вже тільки історичне значіння для нас.

Як оцінюють значіння Залеського для себе ті, що сьогодні називають себе представниками польської національної ідеї на Україні? Питання це само собою приходить на думку, коли ми чуємо, що роковини смерті поета урочисто святкують польські літератори у Києві — люде, що намагаються повести за собою не тільки місцевих польських колоністів, але й тих, що з діда прадіда живуть на Україні; не тільки люде для нас чужих, але й рідних синів української землі — наших рідних, нещасливим тільки історичним процесом спольщених братів.

І знаючи, що 99 проц. цих польських літераторів належить до співробітників „j d. tego polskiego piśmi. na Rus.“ — „Дзєніка Київського, нам цікаво б було звати, як святкують пам'ять поета-романтика, котрий в польській мові учив кохати Україну, ці, що в ім'я „національних інтересів“ сіють ворожечу і ненависть до всього українського. Як шанують „співця України“ ці, що слово „Україна“ пишуть не инакше як в лапках, а терміном „український“ означають „некультурних гайдамаків“. Як розуміють цього поета-повстанця щарі приятелі і покровителі наших москвофільських „star. rus. pów“, ці, що на українській землі

бачать тільки „сусідів Россиан“ і при помочи цих сусідів бажать ненавистау їм Україну приборжати. Як врешті „кохають“ представника і оборонця України в польській літературі завзяті вороги всяких „пронціоналізмів“, ці, що на голови не українців навіть, а поляків територіялістів горожан України — кидали недавно з сторінок „Дзєніка Київського“ кривліві прокляття і анафемт.

Не дає на жаль відповіді на ці питання читавий на цьому святі реферат д. Л. Радєвського, котрий до своїм перекозанням до цієї 99-процентової польської більшости, очевидно не належить. Реферат цей — це представлення поетичної творчости Залеського, та й годі. Цікавішими є тільки останні слова реферату, в котрих д. Радєвський старається підкреслити звязок, що існує на його думку між Залеським, як польським поетом, і сучасним польським поколінням на Україні.

Але слова ці такі загальні, а через те такі неясні, що вірячи в щирість їх автора, ми примушені бачити в них вплив того дуже неевного товариства, в якому опинився на цьому святі одинокий щарий прихильник Залеського.

Вплив цей відбувся також на ком'чвій в його устах терминології („ruski“, замість прийнятого навіть польськими вяршавськими поступовцями „ukraiński“) і в результаті позбавлення всякої оригінальности реферат д. Радєвського загубився в „слові“ голови кола польських літераторів д. Пашковського, котрого й мусимо вважати властивим виразником пануючої польської думки про Залеського.

„Слово“ це було виражене і ясно. „Могіла Залеського, — казав д. Пашковський, — це самотня могила, вона неначе пограничний курган героїської епохеї, котра вже умерла. Ве з цієї могили сум скіачених справ, котрі в старих формах вже не воскреснуть ніколи“... І бачучи, як і д. Радєвський, в Залеському виключно польського поета, промовець шанував його пам'ять, як останньою польського співця українських степів, останньою, що з любовію безмежною у величність минувшини української задивався.

Багато думок викликають оці зна-

менні слова. І сумні це переважно думки. Сумно нам, українцям, дивитись, як буччо стараються поховати ті, що зуть себе на Україні сьогодні поляками — „останнього поляка“, котрий щиро, всім серцем кохав Україну. Во тільки похороном поляка Залеського можна назвати оде свято, котре справили йому його польські нащадки. Відзначався ж від інших цей похорон тим, що не видно було на ньому жалю, що поминки там не на жалібну, а на веселу співалися ноту.

І пригадуються нам мимохіть недавні буччі, веселі т. зв. „Гоголівські свята“. Пригадуються, як іменем цього українського письменника бундючно грозили тоді сучасній Україні, як хотіли завернути українську інтелігенцію на давео пройдеву, стару „Гоголівську“ дорогу. Залеським, розуміється, не грозять і до Залеського, розуміється, не завертають, бо сил на це у „польських літераторів“ немає. Його попросту кохають. Ховають, щоб оува не воскресла часом в сучаснім польським поколінням на українській землі велика, правдива любов Залеського до України. Ховають, щоб це покоління не побачало разом з Залеським в Україні чогось більшого від доброї землі, котра родить для цукроваревь буряки — чогось пінашого від ринку збуту дая польських промислових, літературних і політичних товарів. Ховають, бо бояться, щоб спольщені сини України не побачили в ній разом з „козацьким поетом“ своєї рідної, за часів нашого лихоліття забутої батьківщини. Реальні вшехпольські інтереси 99-процентової більшости „польських літераторів“ у Києві поховали сьогодні останню тинь колишнього старого польського ідейного романтизму.

Тільки ж ховаючи Залеського-поляка, забули давове вшехполяки поховати заодно і Залеського-українця. Ні одним словом не згадали вони про його „недоспівану думу гетьманську“, боялись навіть глянути глибоко в велику трагедію його наболілої душі.

Учасники свята розійшлись в байдужім настрої: не чули вони на похороні віджившого свій вік „польського старця“ плачу вирваної з рідного ґрунту, алою історичною долею покаліченої нещасної української дитини...
В. Правобережець.